İBN-İ ABD-İ RABBİH (Ahmed bin Muhammed)

Meşhûr târih ve edebiyat âlimlerinden. İsmi, Ahmed bin Muhammed bin Abd-i Rabbih olup, künyesi Ebû Ömer, lakabı Şihâbüddîn'dir. Endülüsî veya Kurtubî diye de lakablandırılmıştır. 246 (m. 860) senesinde Kurtuba'da doğup,

328 (m. 940) târihinde yine burada vefât etmiştir. Yakut isimli tarihçi, Abd-i Rabbih'in vefâtını 348 (m. 959) olarak göstermiş ise de bu târih doğru değildir.

Abd-i Rabbih, uzun bir ömür yaşadı. Emevî emirlerinden bir çoğunun zamanına yetişti. Bunlardan, Muhammed bin Abdurrahmân, Münzir bin Muhammed, Abdullah bin Muhammed ile yakınlığı olup, zaman zaman görüşürlerdi. İbn-i Abd-i Rabbih, geniş edebiyat ve târih bilgisine sahipti. Endülüslü âlimlerin yazdığı kaynak eserlerde, İbn-i Abd-i Rabbih'i medheden şiirler vardır. Üçüncü Abdurrahmân zamanında çok meşhûr oldu. İbn-i Abd-i Rabbih, emir oluşundan itibâren Üçüncü Abdurrahmân'ın hayatının büyük bir kısmını yazdı. Burada, onun yaptığı muharebeleri, emirliğinin mühim taraflarını anlattı.

İbn-i Abd-i Rabbih en çok "El-kad-ül-ferîd" kitabiyle meşhûrdur. Kitap, bu ismiyle geniş bir çevrede tanınmaktadır. Tahkîki yapılıp, yeniden basılmıştır. Eski kaynaklar, bu kitabı "El-Ikad" diye zikreder, Yeni kaynakların ekserisi "El-Ikd-ül-ferîd" diye yazmaktadır. İbn-i Abd-i Rabbih el-Ikd-ül-ferîd'in mukaddimesinde (önsözünde), bu kitabında ta'kib ettiği metodu gâyet açık bir şekilde anlatmaktadır.

El-Ikd-ül-ferîd'in ifâdeleri akıcı ve tatlı, ma'nâlar kolay ve okuyucunun anlıyabileceği bir şekildedir. Kitapta bildirilen haberlerde, çoğunlukla bu haberleri bildirenlerin isimleri zikredilmemiştir. İbn-i Abd-i Rabbih, uzun isimlerin okuyucuya vereceği ağırlığı gidermek için böyle yapmıştır, İbn-i Abd-i Rabbih, bu kitabının çeşitli mevzûları, muhtelif haberleri, özellikle, değişik mevzûları içine alan bir eser olmasına dikkat etmiştir.

Bu husûsta o şöyle der: "Yazılmış olan kitaplara baktım. Onların çok az konuyu içerisine aldıklarını gördüm. Ben bu kitabı daha çok mevzûyu ihtivâ edecek şekilde yazdım. Bu kitapta anlatılanlar, büyük-küçük, sultanların ve halkın konuşup anlata geldikleri haberleri içine alacak şekilde hazırladım."

El-Ikd -ül-ferîd kitabından seçmeler:

Peygamber efendimiz (aleyhisselâm) buyurdular ki: "İstişâre eden pişman olmaz. İstihâre eden zarar etmez."

Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde Resûlullaha, (aleyhisselâm) müşavere etmeyi emredip, meâlen şöyle buyuruyor: "...İş husûsunda, onlarla müşavere et. Bir iş için azmettiğin zaman, Allahü teâlâya güvenip, dayan... (Âl-i İmrân-159).

"Hâkimler (hikmet sahibi olanlar) dediler ki: Sırrın senin kanın gibidir. Onu neşeye akıttığına bak. Onlar bununla, sırrı ifşa etmenin kanı akıtmak gibi olduğunu söylediler."

"Kişinin göğsü, kendi sırrı için dar olunca, sırrını emânet ettiği kişinin göğsü daha dardır."

"Birisine: "Senin sırrını gizleme durumun nasıldır?" diye sordular. O, "Kalbim, sırrım için kabirdir" cevâbını verdi."

Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde Peygamber efendimize (aleyhisselâm) meâlen şöyle buyurdu: "...Eğer, kaba, katı yürekli olsaydın, muhakkak onlar etrâfından dağılıp gitmişlerdi. Artık onları bağışla ve kendilerine Allahü teâlâdan mağfiret dile..." (Âl-i İmrân-159).

Peygamber efendimiz buyurdular ki: "Kendisine yumuşaklık verilen kimseye, dünyâ ve âhıret iyilikleri verilmiştir."

Ömer bin Abdülazîz, halife olunca, Sâlim bin Abdullah'a ve Muhammed bin Ka'b'a birisini gönderip, çağırttı. Onlar gelince: "Bana tavsiyelerde bulunun, yol gösterin" dedi. Bunun üzerine, Sâlim bin Abdullah: "Sen, insanları kendine; baba, oğul, kardeş yap. Baba makamında olanlara, babana yaptığın gibi iyilik yap. Kardeşin durumunda olanları koru ve gözet. Evlâdın mesabesinde olanlara, kendi çocuklarına yaptığın merhameti yap. Muhammed bin Ka'b da: Kendin için istediğini insanlar için de iste. Kendin için istemediğin, iyi görmediğin şeyi, onlar için de isteme. Şunu iyi bil ki, sen ilk ölen halife değilsin" buyurdular. Halife Mensûr, oğlu Abdullah bin Mehdî'ye "İyice düşünmeden bir iş hakkında karar verme. Çünkü, akıllı kimsenin düşünmesi, öyle bir aynadır ki, kişiye iyi ve kötü taraflarını gösterir. Halifeyi ancak takvâ, sultanı teb'asının ona itaati, halkı da adâlet ile muâmele etmek düzeltir. İnsanlardan affa en lâyık olanı, ceza vermeye en çok güç yetenidir, insanların aklı en az olanı, kendisinden aşağıda olanlara zulüm edenidir" diye nasîhat ettiler.

Halife Mehdî'nin kâtibi Ebû Ubeydullah dedi ki: "Kim, kibrin kötülüğünü bilmezse, dilinin hatâlarından kendini muhafaza edemez. Büyük olsa bile günahını büyük görmez."

Meşhûr hükümdârlardan Erdeşir, halka şöyle nasîhatta bulundu: "Birbirinize kin tutmayınız. Yoksa size düşman

musallat olur. İhtikâr (karaborsacılık) yapmayınız, size kıtlık gelir. Bu dünyâya kıymet vermeyiniz. Çünkü bu dünyâ kimseye kalmamıştır. Fakat dünyâyı da büsbütün terk etmeyiniz, Çünkü, âhıret dünyâ ile kazanılır. (Dünyâyı terk etmek iki türlüdür: Birisi, bütün haram olan şeyler ile beraber mübahları da, ya'nî günah olmayan lezzetlerin çoğunu da bırakıp, yaşamak için zarurî olan miktarını kullanmaktır. Ya'nî, dünyânın zevk, keyf ve eğlencelerine dalmak yolunu bırakarak, her türlü zevk ve lezzetlerden vazgeçip, bütün zamanını ibâdet ile ve müslümanların rahatlıkları ve İslâm dinini bilmiyenlerin, doğru yola kavuşmaları için lâzım olan ilmi ve teknik usûlleri ve vâsıtaları, en ileri ve üstün şekilde yapmak ve kullanmakla geçirmek ve durmadan çalışmaktır. Ve dünyâ zevkini böyle çalışmakta aramak ve bulmaktır. Eshâb-ı kiramın hepsi ve büyüklerimizin çoğu, böyle idi. Dünyâyı bu söylediğimiz şekilde terk etmek, pekâlâ ve pek fâidelidir. İkincisi, dünyâda haram ve şüpheli şeylerden kaçıp, mübahları kullanmaktır. Bu kısım, bu zamanda çok kıymetlidir.)

“Allahü teâlâ, kullarına onların güçlerine göre ni'met verir, ihsânda bulunur. Onları, güçleri ve tâkatlarına göre şükürle mükellef tutar.”

“Ni'mete nankörlük, ni'metin yok olmasına sebeb olur. Ni'mete şükür ise, o ni'meti arttırır.” “İyilik sahibini iyiliğinden dolayı övmek, ona teşekkür etmek mesabesindedir.”

“İyiliği yayan kimse, o iyilik için teşekkür vazîfesini eda etmiş olur. İyiliği gizliyen kimse de, o ni'mete nankörlük etmiş olur.”

Vâkıdî anlatır: Yahyâ bin Hâlid el-Bermekî'nin yanına gidip: Burada ba'zı kimseler, sizin iyiliğinizi anlatıp medhediyorlar, dedim. Bunun üzerine o, bana: “Onlar (Yaptığım iyiliği) övüyorlar. Bu durumda bize de, onların teşekkürüne karşılık teşekkür etmek gerekir” dedi.

Adiy bin Erta (radıyallahü anh), Ömer bin Abdülazîz'e (radıyallahü anh) bir mektûb yazdı. Mektûbunda: “Ben bereketli, bolluk bir yerde bulunuyorum. Ancak, daha önce burada bulunan müslüman kardeşlerimin, Allahü teâlânın bu kadar ni'metlerine karşılık az şükür etmiş olmalarından endişeliyim” dedi. Ömer bin Abdülazîz de (radıyallahü anh) ona cevâbında şöyle yazdı: “Allahü teâlâ bir cemâate (topluluğa) bir ni'met ihsân eder, onlar da o ni'metden dolayı Allahü teâlâya hamd ederlerse, onlara kavuştuklarından daha fazlası verilir. Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde meâlen şöyle buyurdu: “Gerçekten biz, Davud'a ve Süleymân'a bir ilim verdik de onlar şöyle dediler: “Hamd olsun o Allaha ki, bizi mü'min kullarından çoğu üzerine üstün kıldı” (Neml-15).

Birgün Resûlullah (aleyhisselâm) efendimiz, Hazreti Âişe'yi, Züheyr bin Cenâb'ın şu mısralarını okurken duydu. Senden daha güçsüz ve za'îf olana yardımcı ol. Onu tutup kaldır. Onun bu güçsüz durumundan sana bir şey zarar vermez. Belki bir gün onun durumu iyi olur da, sana faydalı olur veya daha önce kendisine yardımcı olduğundan dolayı seni iyilikle anar. Çünkü, yapılan iyiliğe karşı iyilik sahibini medhedip, öven, o iyiliğin karşılığını veren kimse gibidir. Bunun üzerine Resûlullah (aleyhisselâm) efendimiz: “Doğru! Yâ Âişe, insanlara teşekkür etmiyen kimseyi, Allahü teâlâ övmez ve medh eylemez” buyurdular.

Abd-i Rabbih, el-İkd-ül-ferîd kitabında ba'zı meşhûr cömert zâtlardan bahsetmiş ve onlara dâir menkıbeler anlatmıştır. Bu zâtlar ve ba'zı menkıbeleri şöyledir:

“Ubeydullah bin Abbâs: Komşularına çok ikramda bulunan, gelip gidenlerin istifâde etmesi için, yollara sofralar kuran bir zâttır. Bir şâir onun hakkında şu meâlde şiir söylemiştir. “O kıtlık senede, acı, tatlı neyin varsa hepsini yedirdin. Sen yetimleri görüp gözetirsin. Herkese karşı şefkatli ve merhametli olan Ebü'l-Fadl senin babandır.”

Anlatılır ki, ona bir gün bir adam geldi. O, evinin avlusunda bulunuyordu. Gelen şahıs onun yanına yaklaşıp, Ey İbn-i Abbâs! Benim senin yanında bir elim var, şimdi ona ihtiyâcım var, onu almaya geldim, dedi. Ubeydullah bin Abbas, o şahsa dikkatlice baktı, fakat tanıyamadı. Sonra ona: Senin benim yanımdaki elin nedir? diye sordu. O şahıs: Birgün, seni, Zemzem'in yanında dururken gördüm. Hizmetçin sana Zemzem suyu verdi. Hava da gayet sıcak idi. Bu sırada sana, elbisemin bir tarafı ile gölgelik yaptım. Ondan sonra, sen suyu içtin. Bunun üzerine Ubeydullah bin Abbâs: Evet, hatırlıyorum, dedi. Biraz düşündükten sonra hizmetçisine; Yanında ne kadar para var? diye sordu. Hizmetçisi: Onbin dirhem ve ikiyüz dinar var, dedi. Ubeydullah bin Abbâs hizmetçisine onların hepsini, o şahsa vermesini, haddizatında, bu kadar paranın bile onun elinin hakkını ödemediğini söyledi. O şahıs Ubeydullah bin Abbâs'ın bu cömertliğine hayran kaldı.

Ubeydullah bin Abbâs'a bir dilenci geldi. O, dilenciyi tanımıyordu. Ubeydullah'a (radıyallahü anh) bana sadaka ver, çünkü ben, Ubeydullah bin Abbâs'ın kendisinden bir şey istiyene bin dirhem verdiğini duydum, dedi. Ubeydullah bin Abbâs; ben nerede, Ubeydullah bin Abbas nerede? dedi. Dilenci, hangi husûsu kastediyorsun, mal çokluğu bakımından mı, yoksa şeref ve kıymet bakımından mı? diye sordu. Ubeydullah bin Abbâs her iki yönden de, herkesin bildiği, tanıdığı Ubeydullah bin Abbâs gibi olamam dedi. Dilenci, kişideki haseb, onun asâleti, yaptığı işler ve hareketlerinden belli olur. Bu bakımdan insan bir iyiliği, kendi isteğine bağlı olarak yapar. Eğer sen bir iyilik yaparsan, haseb sahibi olursun. Ubeydullah bin Abbâs, ona ikibin dirhem verdi. Daha fazla veremediği için özür diledi. Şimdi durumunun dar olduğunu söyledi. Bunun üzerine dilenci, eğer sen Ubeydullah bin Abbâs değilsen, sen ondan daha iyisin. Eğer sen o isen, bugün, dünden daha iyisin, dedi. Ubeydullah bin Abbâs ona bin dirhem daha verdi. Dilenci, Ubeydullah bin Abbâs'ın bu ihsânı karşısında çok duygulandı.

Ubeydullah bin Abbâs'a Ensâr'dan bir zât gelir: "Ey Resûlullahın (aleyhisselâm) amcasının oğlu! Bu gece benim çocuğum dünyâya geldi. Ben ona teberrüken (hayır umarak) sizin isminizi verdim. Fakat annesi vefât etti." dedi. Bunun üzerine Ubeydullah bin Abbâs: "Allahü teâlâ, sana ihsân ettiği çocuğunu hayırlı mübârek eylesin. Hanımının vefâtı sebebiyle de sana bol sabırlar versin" dedi. Hizmetçisini çağırıp: "Hemen git, ona bakıp terbiye edecek bir câriye satın al, onun ihtiyâçlarına harcaması için de kendisine iki yüz dînâr ver" dedi. Sonra Ensârdan olan o mübârek zâta; "Birkaç gün sonra tekrar bize gel. Çünkü bu gelişinde, biraz darlık içerisinde olduğumuz için fazla ikramda bulunamadık" dedi. O zât, Ubeydullah bin Abbâs'ın bu iltifâtından son derece memnun oldu.

İbn-i Abd-i Rabbih'in el-İkd-ül-ferîd kitabında bildirdiği hadîs-i şeriflerden ve büyüklerden ba'zılarının hutbe ve sözlerinden bir kısmı şöyledir:

Hadîs-i şerîfte buyuruldu ki; "Sizden biriniz bir şey yediği zaman sağ eliyle yesin, sağ eliyle içsin. Muhakkak şeytan sol eliyle yer, sol eliyle içer."

Yemekten önce ve yemekten sonra el yıkamak sünnettir. Başlarken besmele okumalıdır. Sonunda da elhamdülillah demelidir.

Hadîs-i şerîfte buyuruldu ki:

"Sizden biriniz aksırıp elhamdülillah dediğinde, ona "yerhamükellah" deyiniz. Hamd etmezse ona teşmitte bulunmayınız."

İbn-i Ömer aksırdı ve elhamdülillah dedi. Oradakiler "yerhamükellah" deyince İbn-i Ömer, "Yehdîkümullah ve yuslih bâleküm" diye cevap verdi.

Hadîs-i şerîfte: "Evlât kokusu, Cennet kokularındandır" buyuruldu.

Hikmet sahipleri dedi ki: "Küçüklükte kim çocuğunu terbiye ederse, o büyüdüğünde sevindirir."

Hadîs-i şerîflerde buyuruldu ki:

"Tanıdığınız ve tanımadığınız müslümanlara selâm veriniz."

"Birbirinize selâm veriniz. Birbirinize yiyecek ikram ediniz, akrabanızın haklarını gözetiniz. Gece herkes uyurken namaz kılınız. Bunları yaparak selâmetle Cennete giriniz."

Selâmda sünnet şöyledir ki; önce büyük küçüğe, şehirli köylüye, devedeki ata binmiş olana, attaki merkepte olana, merkep üstündeki yaya yürüyene, ayakta olan oturana, az olan çok olana, efendi hizmetçisine, baba oğluna, ana kızına selâm verir. Rütbe ve ni'meti çok olan önce verir.

Birisi Resûlullaha geldi ve "Babam size selâm söyledi" dedi. Resûlullah buyurdu ki: "Aleyke ve alâ ebîkesselâm."

Hadîs-i şerîflerde buyuruldu ki:

"Müslümanın müslüman üzerinde beş hakkı vardır: Selâmına cevap vermek, hastasını yoklamak cenâzesinde bulunmak, da'vetine gitmek ve aksırıp elhamdülillah diyene, yerhamükellah diyerek cevap vermek" buyuruldu.

"(Birinin evine girileceği zaman) izin üç defa istenir. (Birincisinde izin verilmezse, bir dakika kadar sonra ikinci defa istemeli, yine verilmezse, üçüncü defa istenmelidir. Yine izin verilmezse, dört rek'at namaz kılacak kadar beklemiş ise içeri girmemeli, gitmelidir.)"

"Rabbim bana dokuz şeyi yapmamı bildirdi. Ben de size (ümmetime) bildiriyorum: Aşikâre olsun gizlilikte olsun ihlâsı, öfkeli anda da rahatlık ânında da adâleti, zenginlik ve

fakîrlikte orta yolu, bana zulmedeni affetmeyi, vermeyene vermeyi, benden alâkayı keseni arayıp sormayı, susmamın tefekkür, konuşmamın zikir, bakışımın ibret olmasını.”

“Sizi boş ve lüzumsuz konuşmaktan, malı isrâf etmekten ve lüzumsuz çok soru sormaktan men ederim.”

“Mallarınızı zekât vererek koruyunuz. Hastalarınızı sadaka vererek tedâvi ediniz. Size gelecek belâları duâ ile önleyiniz.”

“Veren el, alan elden hayırlıdır.”

“İnsanoğlu malım malım der. Halbuki onun malım dediği; yiyip bitirdiği, giyip eskittiği yahut verip elinden çıkardığı şeylerdir.”

“İlmi, bir yere yazmakla koruyunuz”

Allahü teâlâ Peygamberini (aleyhisselâm) en güzel edeb ile edeblendirmiştir. Onun için Kur’ân-ı kerîminde meâlen şöyle buyurdu: “Elini boynuna bağlı kılma (cimri olma) ve büsbütün de onu açıp isrâf etme ki, sonra kınanmış olursun ve eli boş açıkta kalırsın.” Burada orta hâli emretmektedir. Cimrilikten ve çok dağıtıp isrâftan sakındırdı. Onlar ki, harcadıkları zaman isrâf etmezler, sıkılık da yapmazlar ve harcamalar bu ikisi arası ortalama olur.

Allahü teâlâ, Kur’ân-ı kerîmdeki şu âyetlerinde bütün güzel ahlâkı Peygamberinde topladığını meâlen şöyle buyurdu: “Sen bağışlama yolunu tut, iyiliği emret ve câhillerden yüz çevir” (A’râf. 199).

“Sana tabî olan mü’minlere kanadını indir (tevâzu yap)” (Şuârâ: 215).

“Uhud savaşında sen, Allahtan gelen bir merhamet sayesindedir ki onlara (Eshâba) yumuşak davrandım. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, muhakkak onlar etrâfından dağılıp gitmişlerdi.” (Âl-i İmrân: 159).

“Hem iyilikle kötülük müsavî olmaz. Sen kötülüğü, en güzel olan iyi hareketle önle. O vakit bakarsın ki, seninle arasında bir düşmanlık bulunan, yakın bir dost gibi olmuştur”(Fussılet: 34).

Şu âyet-i kerîme ile de Resûlullahın edebinin çok yüksek olduğu meâlen şöyle bildirildi:

“And olsun, size içinizden bir peygamber geldi ki, zahmet çekmeniz onu incitir ve üzer. Size çok düşkündür. Mü’minlere çok merhametlidir, onlara hayır diler” (Tevbe: 128).

Hadîs-i şerîfte: “Haya îmândan bir şu’bedir” buyuruldu.

Avn bin Abdullah dedi ki: “Haya, hilm (yumuşaklık) ve susmak îmândandır.”

İbn-i Ömer dedi ki: “Haya ve îmân birbirine bağlıdır. Birisi ayrılınca, diğeri de onunla birlikte gider. Her zaman beraber olurlar.”

Hadîs-i şerîflerde buyuruldu ki: “Mü’min yalancı olmaz.”

“Allahü teâlâ sizden ilmi almak için, ilmi ile âmil olan âlimleri kaldırır, câhiller kalır. Dinden suâl edenlere, kendi akılları ile cevap verip, insanları doğru yoldan ayırırlar.”

Hadîs-i kutside: “Kibriya benim ridâm, azamet izârımdır. Bunlardan biri için benimle çekişmeye gireni Cehennem ateşine atarım” buyuruldu.

Abdullah bin Mes’ûd (radıyallahü anh) buyurdu ki: “İlmi öğreniniz. Öğrendikten sonra, o ilimle amel ediniz.” Şa’bîdedi ki: “Âlim ancak Allahü teâlâdan korkan kimsedir.”

Hikmet sahipleri dedi ki: “Öğrendiğin ilmi, bilmiyene öğret. Bilenden de ilim öğren. Böyle yaparsan bildiğin şeyi çok iyi korumuş olursun ve bilmediğini de öğrenirsin.”

Hadîs-i şerîflerde buyuruldu ki:

“İlmin fazîleti, ibâdetin fazîletinden daha hayırlıdır.”

“İlimle yapılan az amel, ilimsiz yapılan çok amelden hayırlıdır.”

Esmâî dedi ki:

“İlim öğrenmede ilk adım susmak, sonra dinlemek, sonra ezberlemek, sonra öğrenilen bilgi ile amel etmek, sonra da o bilgiyi insanlara öğretmektir.”

Abdullah bin Mes’ûd (radıyallahü anh) buyurdu ki: “Kişi âlim olarak doğmaz, ilim ancak çalışmakla öğrenilir.”

Abdullah bin Abbâs (radıyallahü anh) buyurdu ki: “İki sınıf insan vardır ki doymaz. Biri âlim öğrenmeye doymaz. Diğeri de tamahkârdır, dünyânın malına, mülküne doymaz.”

Hazreti Ömer’in hutbesi: Hamd ve senadan sonra, şöyle buyurdu: “Ey insanlar! Kur’ân-ı kerîmi öğreniniz. Onunla amel ediniz. Kur’ân-ı kerîm ehlinden olunuz.”

Hazreti Ali’nin hutbesi: “İmdi, şüphesiz dünyâ sırt çevirip, veda zamanının geldiğini bildirdi. Muhakkak ki, âhıret yolculuğu göründü. Dikkat ediniz. Siz şimdi amel günlerindesiniz. Arkanızda ecel var. Kim eceli gelmeden önce, şu günlerde, amellerini Allahü teâlânın rızâsına uygun yaparsa, ameli ona fâide verir. Emeli ise zarar vermez. Kim de bu amel günlerinde, ecel gelmeden önce âhırete hazırlığını eksik yaparsa, ameli boşa gider ve emeli de ona zarar verir. Dikkat ediniz! Cenneti istiyenleri de, Cehennemden korkup kaçanları da uyur görüyorum. Dikkat ediniz! Âhıret yolculuğu ile emrolundunuz. Oraya azık hazırlamanıza işâret edildi. Sizin hakkınızda en çok korktuğum şey; arzu ve isteklerinize tâbi olup, uzun emel sahibi olmanızdır.” (Tûl-i emel) kalb hastalıklarındandır. Tûl-i emel, zevk ve sefâ sürmek için, çok yaşamağı istemektir. İbâdet yapmak için, çok yaşamağı istemek, tûl-i emel olmaz. Tûl-i emel sahipleri ibâdetleri vaktinde yapmazlar. Tövbe etmeği terk ederler. Kalbleri katı olur. Ölümü hatırlamazlar. Va’z ve nasîhatten ibret almazlar. Hadîs-i şerîfle: “Ölümden sonra olacak şeyleri, sizin bildiğiniz gibi hayvanlar da bilselerdi, yemek için semiz hayvan bulamazdınız” buyuruldu.)

Zehrâ’nın hutbesi: “Ey insanlar! Benden şu beş şeyi öğreniniz alınız. Eğer, bunları elde etmek için bineklerinize binip yolculuklar yapmış olsaydınız bunların benzerini yine elde edemezdiniz. Dikkat ediniz! Allahü teâlâdan başkasından bir şey beklemeyiniz. Bilmediğiniz şeyi öğrenmekten, bilmediğiniz bir şey sorulunca, bilmiyorum demekten utanmayınız. Dikkat ediniz. Sabır imândandır. Sabır, cesede göre baş mertebesindedir. Kur’ân-ı kerîmi düşünerek okumalı, ibadeti kim için ve niçin yaptığını bilerek yapmalı, hilm, ilimle güzelleşir. Dikkat ediniz! Size gerçek âlimi haber veriyorum. Allahü teâlânın kullarına, günahları, kötülükleri güzel göstermiyen, onlardan alıkoyan, onları Allahü teâlânın mekrinden emîn kılmayıp, rahmetinden ümit kestirmiyen âlim, gerçek âlimdir. Allahü teâlâya karşı kulluk vazîfesini yapanlar için, mutlaka Cennete gidecek, günahkâr müslümanlar için de, mutlaka Cehenneme girecektir diye kesin söz söylemeyiniz. Bunu sadece Allahü teâlâ bilir. İyi kimseler için, onların artık Allahü teâlânın azâbından kurtulduklarına teminat vermeyiniz. Günahkâr müslümanları da Allahü teâlânın rahmetinden ümit kestirmeyiniz. Çünkü Allahü teâlâ Kur’ân-ı kerîmde meâlen: “Allahü teâlânın rahmetinden ancak kâfirler ümid keser.” (Yûsuf: 87) buyurmaktadır.

Ömer bin Abdülazîz’in ilk hutbesi: “Ey insanlar! İçinizi düzeltiniz ki, dışınız da düzelsin. Âhıretinizi iyi yapın ki, dünyânız iyi olsun.” Başka bir hutbesi: Şüphesiz, her yolculuk için bir azık hazırlığı vardır. Öyleyse, dünyâda iken âhıretiniz için takvâdan azık hazırlayınız. Allahü teâlânın, ahırette kendisi için hazırladığı sevâb ve ikâbı görüp tatmış olan bir kimse gibi olunuz. Böyle yaparsanız, günah işlemekten korkar, Allahü teâlânın emirlerine uymayı arzularsınız. Ömrünüz size uzun gelmesin, yoksa kalbiniz katılaşır. Düşmanlarınıza boyun eğersiniz. Gece olunca, sabahlayıp sabahlamıyacağını, sabahlayınca, akşama kavuşup kavuşamıyacağını bilemiyen kimse uzun emelli olamaz. Ba’zan, bu iki zaman arasında ölüm tehlikeleri olabilir. Dünyaya, ancak akıbetinden emîn olanlar meyleder. Dünyâda, bir yarasını iyileştiren kimseye, başka taraftan bir yara isâbet eder. Öyleyse, insan dünyâya nasıl meyledebilir? Kendimi men ettiğim şeyleri size emretmekten, Allahü teâlâya sığınırım. Yoksa, hak ve doğruluktan başka bir şeyin fâide vermediği kıyâmet gününde, rezil ve rüsvâ olurum..”

Ömer bin Abdülazîz (radıyallahü anh) bu hutbesinden sonra ağladı. Orada bulunanlar da onunla beraber ağladı.

Ömer bin Abdülazîz’in (radıyallahü anh) Şam’a yakın Hünasva denilen yerde okuduğu son hutbe: Ömer bin Abdülazîz (radıyallahü anh), ölünceye kadar başka bir hutbe okumamıştır. O, Allahü teâlâya hamd ve senadan sonra şöyle buyurdu: “Ey insanlar! Siz, boşuna yaratılmadığınız gibi, başıboş da terk edilmiş, değilsiniz. Yarın kıyâmet günü Allahü teâlâ sizin aranızda hükmedecektir. Allahü teâlânın her şeyi kuşatan rahmetinden çıkan kimse, hüsrana uğramıştır ve genişliği, gökler ve yer kadar olan Cennetten mahrûm kalır. Biliniz ki, yarın kıyâmet gününde emniyet ve güven; bugünden korkup, hazırlanan, azı (dünyâyı) verip, çoğu (ebedi âhıret se’âdetini) satın alan kimseler içindir. Görmüyor musunuz? Siz, fâni olan kimselerin çoluk çocuklarısınız. Sizden sonra onların soyunu, kalanlarınız devam ettirecek. Siz de gideceksiniz. Yine görmüyor musunuz ki, hergün aranızdan,

ömrünü tüketen birisini âhırete uğurluyorsunuz. Sonra onu, topraktan bir çukur olan mezara gömüyorsunuz. Onu oraya, yastıksız ve yataksız bırakıyorsunuz. Artık o, orada hiçbir iş yapacak, bir ihtiyâcını temin edecek halde değildir. Dostlarından ve sevdiklerinden ayrılmış, hesap verme ile karşı karşıyadır. Onun orada, dünyâda bıraktığı malına mülküne ihtiyâcı yoktur. Fakat, dünyâda iken gönderdiği iyiliklere, yaptığı ibâdet ve tâatlere çok ihtiyâcı vardır. Vallahi ben size bunları söylüyorum. Fakat, aranızda kendimden daha günahı, çok birisini de görmüyorum. Allahü teâlâdan beni ve sizi af ve mağfiret buyurmasını diliyorum."

Hârûn Reşîd'in hutbesi: "Ni'metlerinden dolayı Allahü teâlâya hamd ederiz. O'na karşı itâatta muvaffak olmamız için, O'ndan yardım isteriz. Düşmanlarına karşı, O'ndan zafer dileriz. O'na kâmil bir îmânla imân ederiz. İşlerimizi O'na havale eder, O'na güvenip dayanırız. Ben şehâdet ederim ki, Allahü teâlâdan başka ilâh yoktur. O'nun şeriki (ortağı) yoktur. Yine şehâdet ederim ki, Hazreti Muhammed (aleyhisselâm) Allahü teâlânın kulu ve Resûlüdür. Allahü teâlâ O'nu Cennetle müjdeleyici ve Cehennemle, korkutucu olarak gönderdi. Resûlullah (aleyhisselâm) peygamberlik vazîfesini tebliğ etti. Ümmete nasîhat eyledi. Allah yolunda muharebe eyledi. Allahü teâlânın rızâsına uygun iş yapanlar için yaptığı iyi va'dleri ve emrine karşı gelenler için yaptığı tehdidleri bildirdi. Vefâtlarına kadar bu vazîfeyi yerine getirdi.

Resûlullaha (aleyhisselâm) salât (hayırlı duâlar) ve selâm olsun. Ey Allahın kulları! Size takvâyı tavsiye ederim. Çünkü takvâ günahları örter, iyilikleri katkat yapar. Takvâ, Cenneti kazanmaya ve Cehennemden kurtulmaya bir vesîledir. Sizi öyle bir günden sakındırırım ki, o gün gözler korkudan dikilir kalır, bütün sırlar ortaya dökülür. Siz yakında bu geçici dünyâ hayatından, ebedi âhıret yurduna göçeceksiniz. Öyleyse, tövbe etmek sûretiyle, Allahü teâlânın mağfiretine, takvâ ile Allahü teâlânın merhametine, mabetle (Allahü teâlâya dönmekle) onun hidâyetine koşunuz. Çünkü Allahü teâlâyı anmak, müttekileri O'nun rahmetine, tövbe edenleri O'nun mağfiretine, O'na dönenleri ve yalvaranları da O'nun hidâyetine kavuşturur. Nitekim Allahü teâlâ, Kur'ân-ı kerîmde meâlen şöyle buyuruyor: "Rahmetim, dünyâda her şeyi kuşatmıştır. (Mü'mine de kâfire de şâmildir). Fakat ahırette onu, küfürden sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize îmân etmiş olanlara has kılacağım" (A'râf-156). Başka bir âyet-i kerîmede ise meâlen şöyle buyurdu: "Bununla beraber, şüphe yok ki ben, tövbe eden, imân edip, sâlih amel işliyen, sonra da hak yolda sebat gösteren kimse için gaffarım (çok bağışlayıcıyım)" (Tâhâ-82). Siz geçen asırlardaki hâdiseleri biliyorsunuz. Şunu da biliyorsunuz ki, babalarınızı, dedelerinizi dostlarınızı, ölüm, evlerinizden aranızdan kapıverdi de, siz onların ölümüne mâni olamadınız. Onlar dünyâdan ayrıldılar. Ellerinde hiçbir imkân kalmadı. Şimdi dünyâ onları, hesapları görülmek üzere amelleri ile başbaşa bıraktı. Dünyâda günah işlemiş, kötü işler yapmış olanlar, yaptıklarının cezasını görecekler. Amel-i sâlih işliyenler ise mükâfatlarını göreceklerdir. Sözlerin en güzeli, nasîhatların en üstünü, Allahü teâlânın kitabı Kur'ân-ı kerîmdir. Allahü teâlâ, meâlen buyuruyor ki: "Kur'ân-ı kerîm okunduğu zaman hemen onu dinleyin ve susun. Olur ki, merhamet edilirsiniz" (A'râf-204).

Hazreti Alinin hutbesi: Allahü teâlâya hamd-ü senadan sonra şöyle buyurdu: "Ey Allahın kulları! Size ve kendime Allahü teâlâdan korkup, yasaklarından sakınmayı, Allahü teâlânın emirlerine itâata sarılmayı, sâlih ameller yapmayı, uzun emeli terk etmeyi tavsiye ederim. Ey gâfil insan! Allahü teâlânın habercisi (Azrail aleyhisselâm) sana geldiği halde, onun kapısını çalmıyacağını sanıyorsan. Halbuki Azrail (aleyhisselâm) bu husûsta senden bir bedel kabûl etmiyecek. Senden bir kefil de almıyacak. Senin küçük (çocuklarına) acımıyacak, büyük (çoluk çocuğuna da) bu husûsta hürmet edip (seni bırakmıyacak). Nihâyet seni, karanlık mezarın dibine bırakacak. O mezarın etrâfı sessiz ve sedasız ve kimseler yoktur. Azrail (aleyhisselâm) bunu daha önce geçmiş kavimlere de yapmıştı. Hani nerede, o bütün güçleriyle çalışanlar, servet yığanlar, yaldızlı ve süslü yüskek binalar kuranlar, hani nerede, aza kanaat etmeyip, çoktan da faydalanamıyanlar. Nerede büyük ordulara kumandanlık edenler? Büyük bayrakları açanlar? Sonra toprak altında, ölüler hâline gelip, ufalıp, kırıntı hâline gelenler. Şimdi sizler, onların bardaklarıyla su içiyorsunuz, onların yürüdüğü yollarda yürüyorsunuz. Ey Allah'ın kulları! Allahü teâlâdan korkun. O'nun emirlerine uyunuz. Dağların yürütüleceği, semânın (göğün) yarılacağı, amel defterlerinin, sağ ve sol taraflardan uçuşarak geleceği kıyâmet günü için amel-i sâlih yapınız, O gün kendini hangisinden görüyorsun? "Gelin kitabımı okuyun" (Hakka-19) diyen mi, yoksa "Eyvah! Keşke kitabım bana verilmeseydi." (Hakka-75) diyen mi? Emîrlerini yerine getirdiğimiz zaman Cennetini va'deden Allahü teâlâdan, bizi gazâbından muhafaza buyurmasını dileriz. En güzel söz ve en üstün nasîhat, Allahü teâlânın kitabı Kur'ân-ı kerîmdir."

Hazreti Ebû Bekr'in (radıyallahü anh) halife olduğu zaman yaptığı bir konuşma: "Ey insanlar! Sizin en üstününüz olmadığım halde, size halife seçildim. Bu sebeple, eğer siz beni hak üzere bulursanız, bana yardım ediniz. Eğer böyle bulmazsanız, bana doğruyu gösteriniz. Sizin hakkınızda Allahü teâlâya itaat ettiğim müddetçe, siz de bana itaat ediniz. Eğer Allahü teâlâya isyan edersem, bana itaat etmeyiniz. Dikkat ediniz, muhakkak ki, hakkını alıncaya kadar, sizin zaîfleriniz benim yanımda en kuvvetli olanınızdır. En za'îfiniz ise, za'îfin hakkını ondan alıncaya kadar, kuvvetlilerinizdir. Söyleyeceğim bunlardan ibârettir. Allahü teâlâdan beni ve sizi bağışlamasını diliyorum."

Yahyâ bin Hayyan dedi ki: "Şerefli ve asil olan kişi, kuvvetli olunca, tevâzu (alçak gönüllülük) yapar. Düşük ve bayağı olan ise, kibirli olur." Hakimlerden ba'zısı: "Topraktan yaratılan insanda kibir nasıl bulunur" demişlerdir.

Mahmûd el-Verrâk: "Kibir, insanın dindarlığını bozar. Aklını noksanlaştırır. İnsanların kınama ve kızgınlığını çeker. Güleryüz, güleryüz göstermeden verilen bağıştan daha güzeldir" demiştir.

Denilmiştir ki: "Her hastalığın bir ilâcı vardır, tedâvisi mümkündür. Fakat, ahmaklığın tedâvisi zordur. Bu hastalık, tabibleri bile yordu."

Ebû Atâhiyye dedi ki: "Ahmakla beraber olmaktan sakın. Çünkü ahmak, yamalı elbise gibidir. Bir tarafını yama yaparsan, yine rüzgârla bir tarafından yırtılıp, sonunda parçalanır."

Resûlullah (aleyhisselâm) buyurdu ki: "Kim tevâzu' gösterirse, Allahü teâlâ onu yükseltir."

İbn-i Semmak, Îsâ bin Musa'ya: "Makam ve mevki sahibi iken tevâzu göstermek, makam ve mevki sebebiyle kazandığı şereften daha yüksek bir şereftir" demiştir.

Hakimler (hikmet sahibi kimseler) dediler ki: "Yumuşaklıkla, şiddet ve sertlikle elde edilemeyecek şeylere kavuşulur. Görülmüyor mu ki, su, yumuşak olmasına rağmen, çok sert taşları aşındırmaktadır."

Eşçe' bin Amr es-Sülemî dedi ki: "İnsanlarla ve mal ile kavuşulamıyan şeylere, yumuşaklıkla kavuşulur."

Resûlullah (aleyhisselâm) "Ciddi de olsa, şaka da olsa, yalan söylemek caiz değildir" buyurdular. Yine şöyle buyurdular: "Mü'min yalancı olmaz."

Abdullah bin Ömer (radıyallahü anh): "Va'dine muhalefet etmek, arfâkın (münâfıklığın) üçte ikisidir."

İbn-i Ömer, Tevrat'ta şöyle yazılı olduğunu bildirdi: "Haya etmezsen (utanmazsan) istediğini yap." Kendisi de şöyle dedi: "Haya edilecek zâtlarla beraber olmak sûretiyle, hayayı ihyâ ediniz (yaşatınız)."

Resûlullah (aleyhisselâm) "Sizi dedikodudan, malı zayi etmekten ve çok suâlden men ettim" buyurdu.

Resûlullahın (aleyhisselâm) buyurduğu hadîs-i şeriflerden birkaçı:

"Zekât vermek sûretiyle malınızı koruyunuz. Sadaka vermek sûretiyle, hastalarınızı tedâvi ediniz. Belâyı, duâ ile karşılayınız.." (Hakkıyle duâ eden kimseyi, Allahü teâlâ belâ ve musibetlerden muhafaza buyurur.)

"Hâkim, kızgın iken iki kişi arasında hüküm vermesin."

Hazreti Ali'nin ba'zı buyurdukları: "Kim kendi ayıbına bakarsa, başkasının ayıbını görmez. Kardeşine kuyu kazan kimse, oraya kendisi düşer. Kendi sürçmesini (hatâsını) unutan kimse, başkasınınkini büyük görür. Başkasının perdesini yırtan kimsenin, evinin gizli şeylerini örten perdesi yırtılır. İşlerinde başkasıyla yarışa kalkan kimse, başkalarının kızgınlığını üzerine çeker. Kendi görüşünü beğenen kimse, doğruyu bulamaz. Aklına güvenen kimse, hatâ eder. İnsanlara karşı büyüklük taslayan kimsenin ayağı kayar. Düşük ve bayağı kimselerle beraber olan kimse, hor görülür. Âlimlerle beraber olan kimse ise hürmet görür. Kim kötü işlerin olduğu yerlerde bulunursa, töhmet altında kalır. Ahlâkı iyi olan kimsenin, işleri kolay olur. Sözünü güzel yapan kimse, heybetli olur. Allahü teâlâdan korkan kimse, kazanır."

Şebib bin Şeybe dedi ki: "Edebli olunuz. Edeb, aklın bulunduğuna delâlet eder."

Süfyân-i Sevrî (radıyallahü anh) buyurdu ki; "Kendini tanıyan kimseye, başkasının hakkında söyledikleri zarar vermez."

İbn-i Kuteybe; “Eğer âlim olmak istiyorsan, tek bir ilmi seç. Eğer edip olmak istiyorsan, çeşitli ilimlerden haberin olsun” dedi.

Amr bin Utbe, oğlunun muallimine: “Oğlumu ıslâh etmek istiyorsan, önce kendini ıslâh et. Çünkü onların gözleri senin gözündedir. Onlara göre güzel ve iyi, senin yaptığın şeylerdir. Çirkin ise, senin yapmayıp, terk ettiğindir. Onlara Allahü teâlânın kitabını (Kur’ân-ı kerîmi) öğret, onları fazla zorlama, yoksa birdenbire bıkkınlık gösterirler. Büsbütün de onları kendi hâllerine bırakma, sonra tamamen Kur’ân-ı kerîm okumayı terk ederler. Onlara en güzel sözleri anlat. En temiz (ahlâkı bozmayan) şiirlerden naklet. Bir ilmi iyice öğrenmeden, onları başka bir ilme geçirme. Çünkü zihinde fazla ve kalabalık sözlerin birikmesi anlamayı zorlaştırır. Onlara büyük zâtların hayatını ve yaşayışlarını öğret. Onlara lüzumsuz şeylerden bahsetme.”

Urve bin Zübeyr ve Kâsım bin Muhammed şöyle anlattılar: Hazreti Ebû Bekr, Âişe’ye (radıyallahü anha) vefât ettiği zaman Resûlullahın (aleyhisselâm) yanına defn edilmesini vasıyyet etti. Hazreti Ebû Bekr vefât edince, kendisi için, Resûlullahın (aleyhisselâm) yanında bir kabir kazıldı. Başı, Resûlullahın (aleyhisselâm) mübârek iki omuzu hizasına kondu. (Hazreti Ömer’in başı ise, Hazreti Ebû Bekr’in böğrünün hizasına kondu.)

Hişam bin Urve babasından anlatıyor: Ebû Bekr’in (radıyallahü anh) cenâze namazı gece kılındı ve gece defn edildi. Altmışüç yaşında iken vefât etti. Hazreti Ebû Bekr’in babası kendisinden sonra biraz daha yaşayıp vefât etti. Hazreti Ebû Bekr’in yüzüğünde: “Allahü teâlâ ne iyi kadirdir (kudret sahibidir)” yazılı idi.

Muhammed bin Abdülazîz şöyle bildirdi: Hazreti Ebû Bekr vefâtına yakın, vasıyyetini yazdı. Bunu Hazreti Osman ve Ensârdan birisi ile, bütün Medîne-i münevverelilere okumaları için gönderdi. Herkes onların etrâfına toplandı. Hazreti Ebû Bekr’in vasıyyetini onlara okudular. Vasıyyet şöyle idi: “Bu dünyâdan ayrılıp âhıret hayatına gireceği zaman Ebû Kuhâfe’nin oğlu Ebû Bekr’in (size olan) vasıyyetidir. Ben size, Hazreti Ömer’i halife yaptım. Eğer adâletli olur ve (işleriniz husûsunda) Allahü teâlâdan korkarsa, zâten onun hakkında benim zannım ve ondan beklediğim de budur. Eğer böyle olmazsa, ben hayır ve iyiliği kastederek böyle yapıyorum. Gaybı ise ancak Allahü teâlâ bilir.”

Leys bin Sa’d bildiriyor: Ebû Bekr (radıyallahü anh), Beyt-ül-mal’den ve Fey’den hiçbir şey almazdı. Sâdece bir kere borç almıştı. Onu da vefâtına yakın, Hazreti Âişe’ye, ödemesini söyledi. Hazreti Ömer ise, her gün için Beyt-ül-mal’den kendisi için iki dirhem alıyordu. Ömer bin Abdülazîz (radıyallahü anh) halife olunca, ona dendi ki: Ömer bin Hattâb (radıyallahü anh) gibi sen de kendine Beyt-ül-mal’den biraz bir şey alsan dediklerinde: Hazreti Ömer’in (geçimini te’mîn edecek) hiçbir şeyi yoktu da aldı. Benim ise kâfi gelecek kadar malım var, dedi ve Beyt-ül-mal’den hiçbir, şey almadı.

Hazreti Ömer buyurdu ki: Ebû Bekr bizim efendimizdir. Efendimizi âzâd etti. (Hazreti Ömer burada, Bilâl-i Habeşî’yi kasdetti. Bilâl-i Habeşî (radıyallahü anh), Umeyye bin Halefin kölesi idi. Müslüman olduğu ve putların ilâhlığını inkâr edip, Allahü teâlâdan başka ilâh yoktur. Hazreti Muhammed O’nun kulu ve Resûlüdür dediği için, müşrikler ona çok eziyet ve işkence yapıyorlardı. Bunun üzerine Hazreti Ebû Bekr, onu Umeyye bin Haleften satın alıp âzâd etti.)

Şa’bî, Seleme’den rivâyet etti: Hazreti Ali’ye, Hazreti Ebû Bekr ile, Ömer’den (r.anhüm) soruldu. O da: “Vallahi ikisi de sâlih ve başkalarını da ıslâh eden halifelerdir” diye cevap verdi.

Abdullah bin Ömer anlattı: Tebük gazvesinde, müslümanlar büyük bir açlık ve sıkıntıya düşmüşlerdi. Bunun üzerine Hazreti Osman müslüman askerler için yiyecek aldı ve diğer ihtiyâçlarını giderdi. Resûlullah (aleyhisselâm): Mübârek ellerini kaldırıp, Hazreti Osman için “Yâ Rabbî! Ben Osman’dan râzıyım sen de ondan râzı ol.” diye duâ buyurdu.

Peygamber efendimiz (aleyhisselâm), Hazreti Osman’ı, kerîmesi Rukiyye (radıyallahü anha) ile evlendirdi. O vefât edince, diğer kerîmeleri Ümmü Gülsüm ile evlendirdi. Zührî, Sa’îd bin Müseyyib’den şöyle bildirir: Rukiyye (radıyallahü anha) vefât edince, Hazreti Osman çok üzüldü. “Yâ Resûlallah! Benim seninle akrabalığım sona erdi” dedi. Bunun üzerine Resûlullah (aleyhisselâm) “Senin benimle olan akrabalığın sona ermez. Çünkü Cebrâil, Rukiyye’nin kızkardeşi (Ümmü Gülsüm) ile seni evlendirmemi, bunun Allahü teâlânın emri olduğunu söyledi” buyurdu.

Resûlallah (aleyhisselâm) buyurdular ki: “Hasen ile Hüseyn, Cennetliklerin efendileridir. Babaları ise, oğullarından daha üstündür.”

Birisi Ömer bin Abdülazîz’e: “Ne zaman konuşayım?” diye sorunca: “Susmayı arzu ettiğin zaman” cevâbını verdi. “Ne zaman susayım?” diye sorunca da: “Konuşmayı arzu ettiğin zaman” dedi.

Buraya kadar olan bütün seçilmiş parçalar, İbn-i Abd-i Rabbih’in el-Ikd-ül-ferîd adlı kitabından alınmıştır.

□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□

1) Âdâb-ür-râfidîn sh. 352

2) Şezerât-üz-zeheb cild-2, sh. 312

3) Mu’cem-ül-Udebâ cild-4, sh. 211 s

4) Vefeyât-ül-a’yân cild-1, sh. 110

5) Bugyet-ül-vuât cild-1, sh. 371

6) El-Bidâye ven-nihâye cild-11, sh. 193

7) Miftâh-üs-se’âde cild-1, sh. 228

8) Mu’cem-ül-müellifîn cild-2, sh. 115